

Саша Марковић

Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду

СРПСКИ ВОЈНИК И „ВЕЛИКИ РАТ“ - ИЛИ О ПОКУШАЈУ НАРУШАВАЊА ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА*

Сажетак

Намера овог рада је да приближи проблеме са којима се српски народ суочавао у геополитичкој ситуацији уочи и током ратних година 1914-1918. У ситуацији непосредне ратне опасности и претње окупације територије становништво Србије није имало избора. Народ се посветио војничкој дужности која је опет била мотивисана доста јасном потребом одбране сопствене земље. То је уливало појединцу снажан осећај праведне борбе и рата који нажалост не може да се избегне. Ратне околности су биле немилосрдне, а снагажљивост је плутала између морала и конформизма. Имајући све ово у виду, становниште о наводном српском националном-империјализму, са којом у наредним редовима полемишемо тешко да је одрживо.

Кључне речи: војник, рат, дужност, воља, храброст, посрнуће.

1. ТРАГОВИ ИДЕНТИТЕТА

Полазећи од дефиниције идентитета да је он „истоветност или једнакост са самим собом“, односно да је његова психолошка импликација „како људи одређују или дефинишу

* Овај рад настао у оквиру истраживања на пројекту: „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, број: 47023.

сами себе⁴¹, ми прихватамо становиште о комплексности садржаја појмовног одређења идентитета. Ипак, и уз претпоставку да су одступања могућа, склони смо идеји да је током конституисања самосталне српске државе од 1804. године постојала извесна интенција која је каналисала карактер идентитета и социјализовала његову манифестацију. Био је то почетак темељне или свеобухватне промене која „је била тако дубока да је нису сасвим и до краја били свесни ни њени савременици.“⁴²

Ослањајући се на „историјско памћење“ о самосталној држави, заговарајући доследност верској припадности - хришћанству православне провениенције и придржавајући се обичаја и традиције Срби су утирали пут својој националној слободи и државном јединству. Продубљујући религиозност у најширу народну подршку духовној интерпретацији прошлости становништво је стварало заједништво којим се одупирало бројним узурпацијама идентитета. „Демократизација Српске цркве за време Турака дошла је најбоље до израза управо у томе, што је некадању феудалну класу у управљању црквом заменио народ.“⁴³ Народно предање, помешано са јединственим искуством вере у Христа градило је традицију моралних узора на врлинама јунака из прошлости.

Идентитет негован кроз поносну успомену, од почетка 19. века се афирмисао кроз критичко преиспитивање прошлости са намером старања прагматичног политичког става којим „треба да се слади бистра свијест и понос добро прорачунат и објашњен разговјетном прошлосту.“⁴⁴ Косовско залеђе модерне српске националне артикулације било је у основи било ког становишта. „Код свију историјских успомена доба цара Лазара је полазна тачка.“⁴⁵ Оно се кретало од емоције која је чувала сећање, преко преиспитивања објективности до изазова политикантске уобразиље за чије потребе је емоција о Косову била обновљена али су првобитно страдање и жртва устукнули пред хероизацијом лише-ном саосећања и која стреми нихилизму.⁴⁶ Овај наратив, имајући у виду симболичку улогу мита, односно народног предања могао

1) Ерик, Ериксон, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

2) Драгана, Антонијевић, *Карађорђе и Милош, између историје и предања*, Српски генералски центар, Београд, 2007, стр. 21.

3) Васа, Чубриловић, *Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века*, http://www.rastko.org.rs/istorija/spc/vcubrilovic-crkva-turci_c.html.

4) Стојан, Новаковић, *Косово*, Загреб, 1901, стр. 5.

5) Ото, Дубислав, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1898, стр. 81.

6) Ближе види: Саша, Марковић, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије,

је у сваком тренутку да има обрнут процес стварања свог израза у зависности од тога како је актуелна политичка елита била идеолошки орјентисана.

Између ауторитарних склоности вођа и народног поверења које је умело да преиспита и критикује стварало се српско друштво. „Права снага човекова јесте његов ум.“⁷ На тај начин демонстрирано заједништво – оличено у „трајању променљивости“⁸ То стремљење ка образовању, по суду уважених интелектуалаца није увек ишло узлазном путањом, шта више почетком 20. века, кроз популарисање популизма пре свега у политици којем се чинио излишним аналитички приступ савременим најширим културним трендовима, народ се суочавао и са назадовањем. „Књига је наишла на слаб одазив, мало растурена и прошла готово неопажена.“ То је утицало на појаву дестабилизације идентитета услед „нечувене равнодушности која је све обузела.“⁹ Отуд је српска национална идеја „остала палимпсест“¹⁰ који се, уколико је политичкој елити било потребно, без обзира да ли је имала модернизаторски или ригидни повод, изнова појављивао и добијао своју савремену и употребљиву форму.

И поред свега, зато што се суочавала са сопственим пропустима Србија је постајала лидер националне еманципације на Балкану, а српски народ се хватао у коштац са одговорношћу и последицама. Стварање српског друштва на демократским и националним основама није промакло ни ондашњим интелектуалним ауторитетима који су имали снажан утицај на упознавање европске јавности са српским ставом и током „Великог рата“. „Било би тешко наћи бољу дефиницију националности него што је дају Срби. Заједнички језик, заједничка култура, и заједнички обичаји: ово су спољашњи и видљиви знаци који чине да је народ свестан своје заједничке расе, другим речима националности.“¹¹

Фобије су почетком 1914. постале снажан политички аргумент у националној еманципацији држава. Нажалост била је то инерција неповерења која се спојила са попришта интересног

Београд, 2015, бр. 1/2015, стр. 57-70; Саша, Марковић, *Национално без одијума; поглед без претензија*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2015.

7) Владимир, Јовановић, *Основи снаге и величине српске, Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 164.

8) Андреј, Митровић, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 9.

9) Јован, Скерлић, „Начело солидарности“, *Српски књижевни гласник*, 1904, свеска 8, стр. 592.

10) Милош, Ковић, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.

11) Robert, Seton-Watson, *War and Democracy*, London, 1915, стр. 21.

сусрета великих сила на Балкану. „Са интерпретацијом крајњих граница и националних аспирација, обележила је у захтевима влада и јавнога мњења сфере, које су се судариле и гушиле сваки основ за солидаран рад, међу малим народима на Балкану. Створене пукотине шовинистичким политикама, пуштале су олако и без икаквих тешкоћа, улазак страних утицаја на Балкан. Нигде није било умерености, ни правилних погледа, ни на садашње, ни на будуће проблеме.“¹²

Национализам се отргао контроли и његови следбеници, најчешће међу младима, убеђени да чине патриотско дело били су склони решавању нагомиланих и сложених проблема по принципу *hunc et nunc*.

2. СУОЧАВАЊЕ СА ТЕШКО ОДРЖИВИМ ТУМАЧЕЊЕМ

Несумњиво да је српски национални интерес у периоду непосредно пред Први светски рат, од одређених држава био тумачен као изразито неприхватљив са очигледним националистичким карактеристикама. Тим пре овај став је јачао како је војно-политички успех Краљевине Србије у балканским ратовима био све очигледнији. Критике са којима се суочавало ослобађање сународника од турске власти могле су да нађу упориште у пронађеним одговорима на изазове са којима се суочила српска војска на територији на којој живи етнички мешовито становништво са недовољно искристалисаним националним опредељењем. Та тзв. „флотантна маса“ о којој је писао и Јован Цвијић под непосредним утицајем требала је да се приклони доминантној националној идеји. У тим тренуцима дешавали су се и еуфорични иступи који су уместо културне афирмације националне идеје стимулисали сопствени национализам по сваку цену. Био је то могући отклон од тзв. „културног национализма“ који треба да је и „... по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска.“¹³ На прагу овог становишта о културној оправданости израза националне идеје стварали су и угледни руски мислиоци почетком 20. века, а што нам је битан податак за дослух друштвених идеја Срба и Руса у даљем контексту овог рада. „Шта је национализам?

12) Коста, Стојановић, *Слом и васкрс Србије*, Радио телевизија Србије, Београд, 2012, стр. 21.

13) Исидора, Секулић, „Културни национализам“, *Нови Србин* јануар-јуни 1913, Сомбор.

То је алгебарски x , што значи веома сложен и вишеслојан садржај. Али суштина национализма је племенит егоизам, сазнајни и трезвени, упоран као душа, као савест.¹⁴

На прагу ових постулата, изгледа нам да можемо примереније од изопштења да се суочимо и са данас савременим тумачењима и наше прошлости из периода „Великог рата“ која потичу и од представника блиског народа – како се бар уврежено априори констатује. „Свака земља – учесник светског рата имала је своје интересе, пре свих територијалне који су требали да буду решени на штету ближих суседа и даљих конкурената. Српски национал-империјализам¹⁵ ништа није био бољи од аустријског или француског.“¹⁶ У нашем скромном истраживачком опусу истичемо да смо се приликом читања овог текста први пут сустрели са термином „српски национал-империјализам“ који, иако недовољно прецизно, ипак очигледно истиче да је и државни и национални интерес Краљевине Србије био претећа претензија одговорна за ратна дешавања.¹⁷

Несумњиво да ово становиште руског историчара може да се сагледа и у контексту све гласнијег ревизионизма у погледу тумачења узрока и самог рата 1914-1918. Ипак, иако прихватamo и подржавамо идеју о динамичном развоју историјске науке и неизбежној ревизији тренутних историографских домета, сматрамо

-
- 14) Михаил, Меньшиков, *Великорусская идея*, Институт русской цивилизации, Москва, стр. 210.
- 15) Овом приликом подсећам да ни Владимир Ильич Уљанов Лењин када је, током рата 1916, разматрао империјализам као „монополитички капитализам“ индустријски развијених колонијалних сила није убрајао међу империјалне земље мале државе, а тиме је заобишао и Краљевину Србију. Међутим, подсећам да је став Совјетског Савеза о југословенској држави као творевини „великосрпске“ политике детерминисао националну и државну политику Краљевине Србије током Првог светског рата као освајачки концепт директно уперен против радничке класе која живи на овим просторима. Ближе види: Владимир, Ильич, Лењин, *Империјализам као највиши стадиј капитализма*, Београд, 1948. На прагу овог становишта били су и ондашњи југословенски комунисти. „Јасно је да српска буржоазија одриче Хрватима и Словенцима националну индивидуалност само зато, да би лакше могла идеолошки правдати своје империјалистичке прохтеве.“ Ближе види: Сима, Марковић, *Национално питање у светлости марксизма*, Издање централног одбора Н.Р.П.Ј, Београд, 1923, стр. 117.
- 16) Владимир, Валентинович, Фортунатов, *„Дискуссионные проблемы истории Первой мировой войны“*, *Первая мировая война и проблемы российского общества*, Санкт-Петербург, 2014, стр. 11.
- 17) Уколико се осврнемо и на исходнишу књигу о империјализму енглеског либерала Џона Хобсона не наилазимо на препознавање империјалних тежњи Краљевине Србије. Хобсон осим империјалних интереса великих држава Европе, од малих препознаје једино претензије Португала и Белгије. „Од других европских земаља, две једино, Португал и Белгија, учествовале су директно у такмичењу за нови империјализам.“ John Atkinson Hobson, *Imperialism a study*, London, 1902, стр. 22.

да је синтагма „српски национал-империјализам“ неутемељена у историјским околностима учешћа Србије у Првом светском рату. Тумачећи руски национални интерес оног времена ми морамо да скренемо пажњу да је он био вођен универзалним принципом о Москви као трећем Риму, при чему четвртог неће бити. „После пада другог Рима, трећи Рим-Москва — довољна је себи самој; четвртог Рима неће бити.“¹⁸ Са тим у вези интерес царске Русије тешко да је био сводљив на остварење националне идеје било ког словенског народа, а тиме и српског иако су искушења о расној и верској повезаности била врло снажна и подстицајна за редуccionе екскурсе током догађајне прошлости. О томе се јасно и уверљиво, у предратном периоду и писало. „Заиста да ли је вредело да Русија страда и бори се хиљаду година, да постане хришћанска са Светим Владимиром и европска са Петром Великим, непрестано при том заузимајући нарочито место између Истока и Запада, да ли је вредело да све то учини само да би у последњем обрачуну постала оруђе „великој идеји“ српској или „великој идеји“ бугарској.“¹⁹ Концепт руског националног интереса, изгледа није био спреман да свом универзалистичком карактеру претпостави подршку балканским националним партикуларизмима. Осим тога национални интереси Русије често су тумачени и као војно-дипломатски преседан антиевропског карактера. „Током 19. века европљанини нису веровали нити у мирољубивост Русије, нити у мудрост и прогресивност замисли њеног императора. Они су себе убеђивали да Русија тежи ка територијалном проширењу и намери да покори све своје суседе... Западна Европа не познаје Русију.“²⁰ Ипак, у историјским околностима демонстрације очигледних аспирација Аустро-Угарске, нарочито након анексије Босне и Херцеговине 1908, руски национални израз, који није био имун и на асимилаторске претензије,²¹ био је склон да тумачи словенску узајамност, и то нарочито у погледу сарадње са династијом Карађорђевић као приоритет руског интереса чији је универзални принцип угрожен германском империјалном охолошћу којој се већ и превише уступака до тада

18) *Русская Мысль*, бр. 10, 1914, стр. 41.

19) Владимир, Соловјов, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006, стр. 106.

20) Ивана, Ильин, *Национальная Россия: наши задачи*, Алгоритм, Москва, 2015, стр. 43.

21) „Ако су деценији пре рата представници најекстремније русификације тежили да обраде националне мањине у православу веру и асимилију их у руску културу, рат је донео квалитетне промене.“ Эрик, Лор, *Русский национализм и Российская империя: Кампания против „вражеских подданных“ в годы Первой мировой войны*, Москва, 2012, стр. 199-200.

чинио и кроз тешко прихватљив губитак Бугарске о којој се и даље писало са великим поштовање. „И заиста, у намери да нанесе непријатељу пораз, Бугари нису обраћали пажњу на своје болесне и рањене који су гинули на хиљаде.“²²

Истичемо да иако неспремна, Русија је неутемељено оптужену Краљевину Србију узела под своју заштиту. „Када се ваше краљевско височанство обратило мени, оно се није преварило у срдачним осећањима које гајим према вама и у моме срдачном расположењу према српском народу... Русија неће остати равнодушна према Србијиној судбини.“²³ Тиме она није неопрезно изложила свој опстанак подршци српском разметљивом национализму, већ је имала намеру да очува своје интересе на Балканском полуострву. „За испуњавање планираног циља било је потребно уништити Србију, истерати Русију са Балканског полуострва и заменити је са Аустро-Угарском.“²⁴ Јасно и недвосмислено сврставање Русије у одбрану независности Краљевине Србије крајем јула 1914. било је повезано и са ризиком неправилне процене која би у неком контексту посттумачења, да су победнице биле Централне силе, сврстала Русију на страну оних који су желели да остваре своје националистичке циљеве и по цену деструкције геополитичке стабилности Европе и изазивања ратног сукоба. Иако до тога није дошло, поменуто етикетирање ратних циљева Србије као империјални подухват оставља дубок траг у моралну оправданост руске подршке Краљевини Србији од јула 1914. и током наредних ратних година. Тим пре што ова констатација долази из Русије и што може да остави утисак одговорног професионализма, чини нам се да је потребно указати на аспекте страдања српског народа током рата кроз представљања секвенци ратних и животних драма које су доживљавали појединци. Тиме би, верујемо заблуда о империјализму Срба изгубила свако упориште и то у народу од којег се можда понајмање и очекивала, али која није смела да се пренебрегне и тиме инструкуише њено суочавање са страдалништвом Срба у „Великом рату“. За добробит тада постојеће савезништва потребан је и адекватан одговор.

22) Русская Мысль, бр. 9, 1914, стр. 61.

23) Телеграм његовог царског величанства императора Николаја Краљевићу Александру Српском, Српско-аустријски и европски рат, Руска дипломатска преписка, Ниш, 1914, стр. 34.

24) Сергей Дмитриевич, Сазанов, *Воспоминания*, Харвест, Минск, 2002, стр. 82.

3. СРБИ, РАТ И СРБОФОБИЈА

Јулска криза, која се односи на период између атентата у Сарајеву и објаве рата у Краљевини Србији може се окарактерисати најпре као неочекиван проблем, а потом и као непревазиђен инцидент упркос спремности за најшире уступке. У Аустро-Угарској монархији дошло је до стимулисане манифестације србофобије, а „нејасна, прожимајућа мржња“ постала је водила поступака националних и државних политика.²⁵ „Као што су за време балканске кризе Срби по варошима и селима хапшени и осуђивани услед денунцијација разних мрачних типова, тако то бива и сада после грозног атентата у Сарајеву. Престонички листови час-по па јаве како је овде или онде ухапшен по који Србин због ‘уздицања сарајевског атентата.’“²⁶

Ситуација у Краљевини Србији током месец дана јулске кризе била је врло напета. Земља се налазила усред изборне кампање која, због често емотивног приступа гласању је била оптерећена бројним међусобним оптужбама које су се односиле на издају националних интереса, политиканство и корупцију.²⁷ Грађани су били у неспокоју и недоумици осећајући аустријски империјални цинизам и са упртим погледом наде према Русији цара Николаја. „Свет се не бави толико распитивањем шта нота садржи... Главни интерес грађанства упућен је... држању Русије.“²⁸ Овом приликом Русија је подржала напоре Србије за смиривање напете ситуације. „Један сраман рат објављен је једном слабом народу. Гнушање је велико у Русији, а и ја учествујем у њему.“²⁹ У симболичком осмишљавању наметнутог сукоба, Руси су означили рат као сукоб „мача (германа) и крста (словена), а Срби су у том контексту постали жртве обести империјалног мача. „Када је разбојнички мач био извучен из корица и када се надвио на малом Србијом, руски народ се њему супротставио са крстом. Није само армија

25) „Општу дезинтеграцију политичког живота можда ништа боље не илуструје од ове нејасне, прожимајуће мржње према свему и према свакоме... Сада су сви били против свих, а највише против свог најближег суседа – Словаци против Чеха, Хрвати против Срба, Украјинци против Пољака...“; Хана, Арент, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1999, стр. 375.

26) „Вести из места и народа“, *Браник*, бр. 137, 13 (26) јул 1914.

27) Ближе види: Андреј, Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2014; Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату*, Клио, Београд, 2014.

28) „Утисак у Београду“, *Новости*, бр. 190, 12. јул 1914.

29) Телеграм Николе II, Вилхелму II, од 16/29 јула 1914, *Српско-Аустријски и Европски рат, дипломатски и други документи, Немачка бела књига*, Ниш, 1914, стр. 56.

била мобилисана. Не, узнемирана Русија војску је послала из дубине свог националног бића.³⁰

Краљевина Србија постала је ратно попрште. Није постојало разграничење између фронта и позадине. Србин је био непријатељ, без обзира на пол и узраст, а истовремено је свету предочена слика о непоштовању ратних конвенција од стране Краљевине Србије. Убрзо је, захваљујући озбиљно спроведеној истрази савсим друга слика угледала стварност, а контекст наводних злочина Срба раскринкан. „Само неодређене и мутне оптужбе. Нигде имена, нити места где су се десила инкриминисана факта, нигде ниједно јасно означавање...“

Ратне операција, са модерном војном техником показале су сву своју снагу разарања. „До избијања рата 1914. године проналасци у области производње експлозивних мешавина ређали су се великом брзином.“³¹ Страдало се али то није био избор народа. Жртва је постала обавеза – проклета али неизбежна. „Ретки су они којима трогодишњи рат није узео неког драгог члана породице. Има чак и потпуно угашених породица: пре неки дан видео сам једног несрећног старца који је од октобра 1912. године сахранио седморицу својих синова, четири зета (ожењени његовим сестрадама) и двојицу зетова који су били ожењени његовим ћеркама. Али, душа српског сељака је неуништива: ову часну старину несреће нису дотукле. Он наставља да обрађује свој комадић земље, без роптања. То не значи да не жали за својом децом. Он их жали у себи, да нико не види.“³² Подржавајући владу Краљевине Србије и уочавајући неминовност великих жртава, чини нам се, да је Рајс изрекао и једну врло незахвалну констатацију „На сву срећу, у Србији има пуно деце, тако да ће за неколико година ови малишани заменити они који су пали на Јадру, Церу, Мачковом камену, Гучеву, Руднику или на Колубари.“³³

Упркос успесима током 1914, који су пропраћени и свежим успоменама на бројна храбра војничка дела, места за било какав оптимизам није било. „Поносит и без страха, остао је и даље у стојећем ставу и без заклона... Један стаховит тресак, јаук, стуб земље и дима – а затим мучно јаукање недотучених. Једном при-

30) Владимир, Франчевич, *Эри, Меч и крест*, Журнал Вопросы философии, Издательство Правда, Москва, 1991, стр. 221.

31) Данило, Шаренац, *Топ, војник и сећање, Први светски рат и Србија 1914-2009*, Институт за савремену историју, Београд, 2015, стр. 28.

32) Арчибалд, Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта*, Геополитика, Београд, 2014, стр. 112.

33) Исто, стр. 113.

ђе брат, прекрсти се, пољуби га у чело – па се врати на своје место, без речи, блед и миран.³⁴ Епидемија пегавог тифуса, током 1915 узимала је свој данак. „Месо је с њих отпадало док им гангрена не би захватила срце и мозак, а онда би дошла смрт у страшној агонији.“³⁵

Удружени напад непријатеља од октобра 1915. условио је озбиљну и тешко одрживу ситуацију на бојном пољу. „Ситуација је на бојном пољу озбиљна, због велике бројне надмоћности непријатеља, који, у јачини од неколико стотина хиљада напада и са севера и са истока.“³⁶ Напад је проузроковао нове жртве. „Од једном чујем на улици кукање. Некако страховито, пуно мистике кукање. Шта је то? То није женско кукање. Један болничар, млад сељак иде улицом и гласно кука...Њих седморица браће било, шесторица погинула, само он један остао. – ‘И ја хоћу да идем у ров да погинем. Како ћу мајци да кажем да су сви изгинули? Ја не могу да јој кажем! Кад погинем и ја, нека јој други кажу.“³⁷ Кулминација погибелби био је прелазак преко Албаније зимских месеци 1915/1916. Околности су захтевале нова подвижништва и трпљење. Страдање је било беспримерно. „Њихова мршава тела, њихове неразвијене груди и непоуздан корак једини су још трагови њихова детињства, јер угашени поглед, оборене главе и тешак бол исписан на лицу даје им изглед старца од седамдесет година.“³⁸ Неки од војника нису могли себи да опросте што су напустили отаџбину и на тај начин је издали. „Одазвао сам се позиву отаџбине јер сам био дужан да се одазовем. Али нисам успео да остварим њене наде. Испунио сам се страхом од смрти ... побегао сам из отаџбине а њу оставио да је непријатељ гази прљавим ногама, да роби стару моју мајку, браћу моју, сестре моје...“³⁹ И у оваквим тренуцима бринуло се о очувању живота као највишој вредности ратног напора. „...Јунаштво је сачувати живот и главу... Требају наше главе и наши животи и нашим кућама и нашој Србији.“⁴⁰

34) „Светли записи“, *Ратни записи, илустровани књижевни часопис*, Београд, 10. мај 1915, бр. 20, стр. 8.

35) Пјерн-Верне, Жан, Жак, Тарди, *Проклети рат, 1914 – 1916*, Суботица, 2013, стр. 69.

36) Извештај врховне команде, *Ратни дневник*, Крагујевац, бр. 440, 9. октобар 1915.

37) Милица, Јанковић, *Жртве, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, књига 73, 15. јун 1915, Ниш, 1915, стр. 56.

38) Бранислав, Нушић, „Четрдесет хиљада мученика“, *Двестопетнаеста*, Ратна мемоарска и дневничка проза, Београд, 1921, стр. 106.

39) Милош, Зечевић, *Дневник*, Крф, 1916.

40) *Ратни записи*, бр. 22, 24. 5. 1915, стр. 11.

О суочавању са новонасталом ситуацијом у којој су бројни војници, због ратних рана постајали трајни инвалиди сведоче и владине брошуре које су храбриле осакаћене војнике да имају веру у живот и да покажу вољу у превазилажењу тешке ситуације. „Изабаците, дакле сви одреда сваку мисао из главе о неспособности. Још како сте ви способни! И ако само будете на свом месту, ви ћете многим двоножним људима у будуће предњачити примером и бићете у свему напреднији од њих који не буду на свом месту.“⁴¹ Зато је и народ у највишем чину своје духовности – молитви тражио лик „обичног војника.“⁴²

Трпљењем су војници и цивили истрајавали у суочавању са искушењима која су им наметана. Често је на испиту била и њихова моралност која је, упркос виђеном на бојишту тежила хуманости и остварењу саосећања. „Бојно поље је трансцендентна сцена смрти и самопожртвовања, и истовремено је тако драматична, да упркос свом ужасу и злочину буди страст моралног ентузијазма.“⁴³ У том погледу рат је свугде и свагда сличан, а обичан војник је томе незаобилазни сведок.⁴⁴ И током рата држава је препознала обавезу да испоштује демократски принцип солидарности који је бринуо о породицама погођеним ратним страхотама. „Силни поремећаји, непосредни и посредни, што их је рат изазвао захтевају јачу, добро смишљену и добро организовану државну акцију у духу друштвене солидарности.“⁴⁵ Упркос присутним недостацима у пракси ова намера остављала је утисак бриге и незапостављености угроженог човека.

Такав став код Срба није остао непримећен, шта више изазивао је поштовање и код најодмеренијих војника – официра високог ранга који су, током рата наилазили на разуралерну људску стварност. „Сада при крају четврте године овог рата шаљем своје дивљење и поштовање вашој сјајној нацији коју ми поносно сматрамо за верне савезнике и која је највише од свију патила у овом рату.“⁴⁶ Истовремено демонстрирана је и одлучност у амби-

41) *Разговори са инвалидима*, Инвалидска библиотека, Крф, 1917, стр. 14.

42) *Ратни записи*, бр. 16, 12. април 1915, стр. 2

43) Reginald John Campbell, *The War and the Soul*, Dodd, Mead and Company, New York, 1916, стр. 71.

44) „Сви су ишли и ћутали... Све је било у духу ћутања и молитве. Многе је очекивала слава и херојска смрт. Ипак су ишли храбро и смело, свесни важности тренутка.“; С. А. Арутюнов, *Дневник солдата 1914-1915*, Ростов на Дону, 2013, стр. 48.

45) Лазар, Марковић, „Народна солидарност“, *Дело, лист за науку, књижевности и друштвени живот*, Државна штампарија Краљевине Србије, Ниш, 1. јули 1915, стр. 50.

46) Цон Милн, *Писмо војводи Живојину Мишићу*, 13. јул 1918; преузето са <http://www.europeana.eu/portal/>.

цији за повратак на територију сопствене земље уз одмереност и педантност у припреми војничких планова за остварење тог циља, без обзира на усхићење које је остављало утисак непромишљености и недовољно припремљене идеје која је нестајала у еуфорији. „Цео српски народ је уједињен данас у својој одлучности да поврати своју изгубљену земљу и ослободити своју браћу од владавине Аустро-Угарске, или да у том покушају умре до последњег човека.“⁴⁷

4. ПРЕМА ЗАКЉУЧКУ

Манифестација сложеног карактера идентитета српског народа у модерној епохи имала је своју снажну експресију кроз дефинисање националног интереса који је опет почивао на све слојевитијем садржају националне идеје и државне организације Срба. Историјски процес осмишљавања српске нације имао је све динамичне карактеристике стварања нације у европским оквирима. Утемељен на очуваном историјском памћењу, духовно повезан верском манифестацијом, традицијом и обичајима, инспирисан најпре романтизмом, а потом и либералним опусом идеја, ослоњен на продубљивање образовања, вођен политичким елитама етаблираним у својим интерпретацијама народних интереса и усредсређен на ослобађање још увек неслободних сународника – српски национални интерес је, у актуелном ангажовању често имао и амбивалентан карактер. На тај начин он је био повод за брзоплете друштвене акције које су имале сумњиву демократску подршку. Стабилизација друштвеног живота након 1904. била је омогућена захваљујући одговорнијој парламентарној политици која је имала своје слабости, али је утицала на демократизацију друштва. Унутар-политичка консолидација утицала је и на спољно-политичке успехе и јачање угледа Краљевине Србије које је изазвало и не баш повољне реакције. Аустро-Угарско подозрење у концепт српске националне политике било је огромна препрека њиховом остварењу. Балкански ратови показали су, најпре сву снагу јединствене балканске политике, а потом и сву разорну деструкцију њеног самоуништења. Међусобно сукобљени интереси могли су да дају повода за непримереност националних циљева. Ипак, етикетизација са којом смо се сусрели у овом раду

47) Robert, Seton-Watson, *Serbia, Yesterday, Today and Tomorrow*. London: The Kosovo day Kommittee, 1916, стр. 23.

и покушали да полемишемо о српском империјализму, који би у контексту неких угледних тумачења нацистичких идеја био његов прототип, неутемељена је и неодржива. Тим пре и што, за разлику од рецимо Немачке која своју империјалну политику крунише нацистичким режимом, Југославија као државна конструкција носеће српске националне идеје није уочи ни током Другог светског рата, код Срба била доминантно стециште екстремне десне идеологије чак и када је то подстицао немачки окупациони режим. Примерена аргументација о непостојању српског империјализма, сматрамо да почива на представљању концепта одбрамбеног рата који је народ, кроз личне драме доживео. Истичемо и да је и савремени научни опус руске историографије – што смо и илустровали, а који се односи на проблематику нашег рада, огромним својим делом супротан од проблематичног становишта о империјализму Србије. Рат је трагично искуство о чему говоре подједнако страдања људи, у овом конкретном случају и Срба и Руса. Они нису бежали од њега, али нису имали намеру да се њиме окористе. Одбрана, а потом и ослобађање у тумачењу обичних људи су били национални интерес коме се посвећено приступило и једино у тим околностима страдање је било прихватљиво. Империјализам је, из ове перспективе беспредметна доколица недораслих свом позиву. Истичемо да нам није намера била да допринесемо постојећем утиску о уобразиљи о самодовољности српског погледа и тиме додатно подстакнемо атмосферу ескапизма, већ сасвим супротно, свесни сопствених бројних недостатака не желимо да их неко види тамо где не постоје, а бројне жртве страдалништва лиши хуманог смисла учињеног.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Драгана, *Карађорђе и Милош, између историје и предања*, Српски генеалогски центар, Београд, 2007.
- Арутюнов, С. А., *Дневник солдата 1914-1915*, Ростов на Дону, 2013.
- Арент, Хана, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1999.
- Владимир, Франчевич, *Меч и крст*, Журнал Вопросы философии, Издательство Правда, Москва, 1991.
- Дубислав, Ото, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1898.
- Ериксон, Х. Ерик, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике,

- Београд, 2008.
- Зечевић, Милош., *Дневник*, Крф, 1916.
 - Ильин, Иван, *Национальная Россия: наши задачи*, Алгоритм, Москва, 2015.
 - Јовановић, Владимир, *Основи снаге и величине српске*, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
 - Лењин, Владимир, *Империјализам као највиши стадиј капитализма*. Београд, 1948.
 - Лор, Эрик, *Русский национализм и Российская империя: Кампания против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны*, Москва, 2012.
 - Ковић, Милош, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.
 - Меньшиков, Михаил, *Великорусская идея*, Институт русской цивилизации, Москва, 2012.
 - Марковић, Саша, *Национално без одијума; поглед без претензија*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2015.
 - Марковић, Сима, *Национално питање у светлости марксизма*, Издање централног одбора Н.Р.П.Ј, Београд, 1923.
 - Миодраговић, Јован, *Трагични дани Србије: белешке из злогласне трогодишње владавине аустриске у Србији: 1915-1918*, Београд, 1921.
 - Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2014.
 - Митровић, Андреј, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008.
 - Новаковић, Стојан, *Косово*, Загреб, 1901.
 - Нушић, Бранислав, *Четрдесет хиљада мученика. Девестопетнаеста, Ратна мемоарска и дневничка проза*, Београд, 1921.
 - Рајс, Арчибалд, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта*, Геополитика, Београд, 2014.
 - *Разговори са инвалидима*, Инвалидска библиотека, Крф, 1917.
 - Сазанов, Сергей, Дмитриевич, *Воспоминания*, Харвест, Минск, 2002.
 - Секулић, Исидора, „Културни национализам“, *Нови Србин*, јануар-јуни, Сомбор, 1913.
 - Скерлић, Јован, „Начело солидарности“, *Српски књижевни гласник*, Београд, 1904, свеска 8.
 - Соловјов, Владимир, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006.

- Seton-Watson, Robert, *Serbia, Yesterday, Today and Tomorrow*, The Kosovo day Committee, London, 1916.
- Seton-Watson, Robert, *War and Democracy*, London, 1915.
- Стојановић, Коста, *Слом и васкрс Србије*, Радио телевизија Србије, Београд, 2012.
- Тарди, Жак, Жан Пјерн-Верне, *Проклети рат, 1914 – 1916*, Суботица, 2013.
- Фортунатов, Владимир, Валентинович, Дискусионные проблемы истории Первой мировой войны. *Первая мировая война и проблемы российского общества*, Санкт-Петербург, 2014, с. 9-15.
- Campbell, R.J, *The War nad the Soul*, Dodd, Mead and Company, New York, 1916.
- Hobson , John Atckinson, *Imperialism a study*, London, 1902.
- Чубриловић, Васа, *Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века*: http://www.rastko.org.rs/istorija/spc/vcubrilovic-crkva-turci_c.html.
- Шаренац, Данило, *Топ, војник и сећање, Први светски рат и Србија 1914-2009*, Институт за савремену историју, Београд, 2015.
- *Браник*, Нови Сад, 1914.
- *Новости*, Београд, 1914.
- *Ратни дневник*, Крагујевац, 1915.
- *Ратни записи*, Београд, 1915.
- *Дело*, Ниш, 1915.
- *Српски књижевни гласник*, Београд, 1904.
- *Нови Србин*, Сомбор, 1913.
- *Руская Мысль*, Москва, 1914.
- <http://www.europeana.eu/portal/>
- <http://velikirat.nb.rs/>

Sasa Markovic

SERBIAN SOLDIER AND „THE GREAT WAR“ – OR ABOUT AN
ATTEMPT AT VIOLATING HUMAN DIGNITY

Resume

This paper is illustrate the problems that the Serbian people faced in the geopolitical situation before and during the World War I (1914-1918). The Kingdom of Serbia, a coryphaeus of national idea and national programs of unification of the Serbs on Yugoslavian basics, was under direct pressures from the Central Powers. These pressures were based on imperial intentions, which did not have room for the independent Serbian state in its projection of state interests. Serbian population had no choice in a situation of a direct war threat and a threat of occupation of the territory. Therefore, Serbian people were dedicated to their military duty, which was again being quite motivated by their necessity to defend their own country. This gave a great deal of encouragement to an individual and provided him with an outstanding feeling of righteous battle and war, which unfortunately could not be avoided. That kind of a context of war circumstances led to the mass identification of duties with the sacrifice (if the very situation required) in a patriarchal society where undisturbed Christian ethic population was predominant. This dedication to the patriotic act was recognized on the battlefield through a personality of a determined warrior whom an enemy could hardly unhinge. War circumstances were not merciful, and resourcefulness was floating between morality and conformism. Bearing all this in mind, the view of the alleged Serbian national imperialism (which will be tackled in the following lines) is hardly sustainable.

Key words: warrior, war, duty, bravery, downfall

* Овај рад је примљен 12. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.